

Documente inedite din arhivele poloneze privind opiniile lui Nicolae Titulescu asupra unor probleme internaționale

În Arhiva Principală a Actelor Noi din Varșovia se găsesc principalele documente contemporane referitoare la România aflate în Polonia. În pofida numeroaselor pierderi datorate incendiului clădirii ca și a sustragerilor, fondul Ministerului Afacerilor Externe mai păstrează încă multe documente care completează cunoștințele noastre privind aspecte ale istoriei României din perioada interbelică.

Una din problemele care pot fi studiate parcurgând aceste documente este activitatea lui Nicolae Titulescu, care este când hulit când lăudat, în funcție de interesele reprezentate de emitentul actului sau de puterea de înțelegere a acestuia. Se știe că Nicolae Titulescu nu a avut relații prea cordiale cu Jozef Beck, ministrul afacerilor externe al Poloniei și, de aici, cu întreaga diplomatie poloneză¹.

Nu este deci de mirare că activitatea și părerile sale politice erau urmărite cu deosebită atenție chiar după înlăturarea sa din guvernul român și implicit din viața politică a țării. O dovadă în acest sens o constituie și faptul că cele două discuții purtate de diplomatul român — una cu omul politic britanic Lloyd George și cealaltă cu un ziarist, de asemenea, britanic — au fost raportate Ministerului Afacerilor Externe al Poloniei, care, la rândul său, le-a trimis reprezentanților diplomatici ale acestei țări la Berlin, București, Praga, Budapesta, Belgrad și Moscova.

Faptul dovedește că, pe de o parte, se acorda o mare importanță părerilor politice ale diplomatului român, iar pe de altă parte, diplomația poloneză nu îl considera un om politic a cărui carieră se încheiase, ori chiar dacă îl considera ca atare el rămânea redevabil chiar și în această postură.

Vom face în continuare câteva observații pe marginea celor două documente. Ele menționează atât părerile lui Titulescu într-o serie de chestiuni de importanță europeană cât și atitudinea Marii Britanii față de aceste probleme, exprimată de către Lloyd George. La cele trei întrebări puse de Nicolae Titulescu privind poziția Marii Britanii în cazul unor conflicte dintre

¹ S. Mikulicz, *Wpływy dyplomacji Snacji na obalenie Titulescu* (Influența diplomației Snației la înlăturarea lui Titulescu), în „Sprawy Miedzynaro dowe”, 1958, nr. 7—8, p. 104—123. Vezi și Vasile Matei, *Aspecte ale activității diplomatice a lui Nicolae Titulescu oglindită în documente din arhivele poloneze*, în „Revista română de studii internaționale”, XVI (1982), nr. 3, p. 211—224.

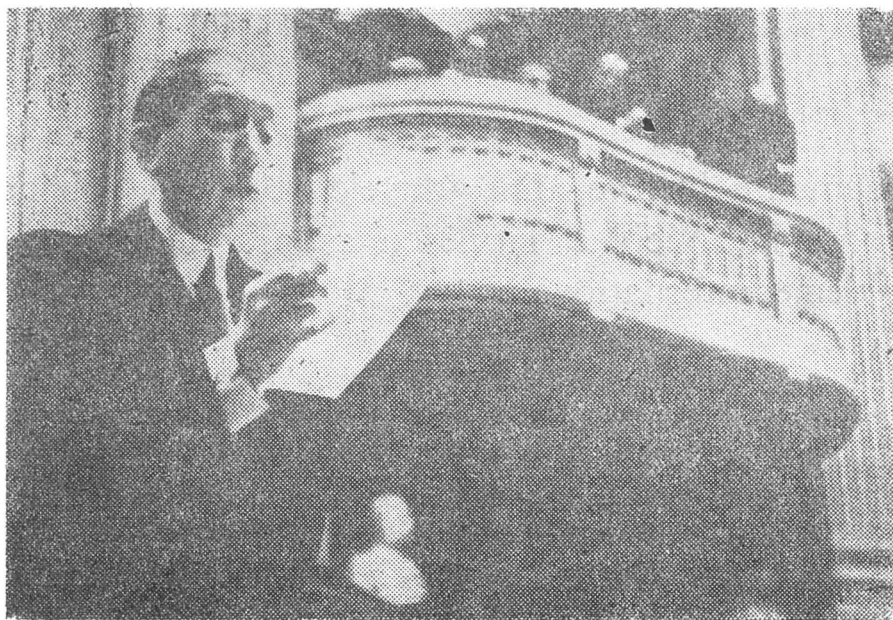

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Germania și Cehoslovacia, Lloyd George, prin răspunsurile sale, arată că țara sa nu va interveni manu militari, ci cel mult ar putea organiza o blocadă a Ligii Națiunilor împotriva agresorului.

Prin diversele aserțiuni ale diplomatului englez rezultă dar faptul că britanicii căutau subterfugii pentru a nu interveni împotriva Germaniei, indiferent ce ar întreprinde aceasta în Europa, cu condiția ca acțiunile sale agresive să nu fie îndreptate împotriva Marii Britanii. De altfel, o astfel de politică a constituit un factor de incurajare a tendințelor expansioniste ale Germaniei care, în cele din urmă, au condus la izbucnirea celui de al doilea război mondial.

Foarte importantă pare a fi îngrijorarea lui Titulescu în ceea ce privește pericolul reconcilierii rusc-germane și a unui nou Rapallo. Premoniția marelui diplomat român s-a dovedit cât se poate de reală, demonstrând o perspicacitate deosebită a acestui om politic, pentru că noul Rapallo, după cum se știe, s-a numit pactul Ribbentrop-Molotov, care însă a avut urmări cu mult mai tragice pentru România, Polonia și Țările Baltice.

Ni se pare, de asemenea, deosebit de clară explicația lui Titulescu privind cauzele pentru care a militat în vederea apropierii de U.R.S.S. Din document rezultă clar că dorința lui era de a păstra Basarabia pentru România, acea parte a țării noastre a cărei apartenență la România nu fusese recunoscută de U.R.S.S., constituind în permanență un măr al discordiei dintre cele două țări.

O altă afirmație vine să limpezească poziția lui Titulescu în ceea ce privește trecerea trupelor sovietice pe teritoriul României, trecerea cu care acesta nu a fost niciodată de acord.

Episodul convorbirii dintre Titulescu și Millerand, prim-ministrul Franței este semnificativ pentru obiectul marilor puteri de a scoate castanele din foc cu ajutorul țărilor mici și mijlocii fără să-și asume, în schimb, nici un fel de obligații în afara unor ajutoare simbolice. Cu atât mai atentă și mai abilă trebuie să fi fost diplomația unor astfel de țări aflate între Scylla și Caribda. În acest context transpare cu și mai mare pregnanță rolul lui Nicolae Titulescu într-o perioadă extrem de dificilă din istoria României, perioadă aflată la confluența intereselor divergente ale marilor puteri și a altor țări vecine cu interese potrivnice celor ale țării noastre.

Consecvent concepției sale potrivit căreia nefuncționarea într-un loc și într-un singur moment a sistemului de securitate colectivă internațională ar genera efecte în lanț, observind că Mica Înțelegere este din diferite cauze cam perimată, la fel ca și Înțelegerea Balcanică, Titulescu gândește în permanență la noi combinații politice menite a asigura statu-quo-ul teritorial existent în Europa cu orice preț. De aici rezultă și caracterul dinamic al gândirii sale politice care nu se cramponează de niște tratate, din moment ce acestea încetează să fie viabile.

Cele de mai sus sunt numai câteva idei sugerate de cele două documente, ele pretându-se, fără îndoială, la o exagere mult mai cuprinzătoare. Aprecierea ziaristului englez merită a fi reținută: „Chiar dacă suntem sau nu de acord cu politica lui din ultima vreme, el rămâne cel mai abil și mai dinamic om politic din Balcani”.

1

1937 iunie 5, Londra, Ambasada Poloniei de la Londra trimite Ministerului Afacerilor Externe al Poloniei rezumatul discuțiilor purtate de Nicolae Titulescu cu un ziarist englez referitor la părerile diplomatului român asupra principalelor probleme politice ale zilei.

Memorandum dated 5th June 1937

Titulescu arrived in London this week. I had with him a long and illuminating, if rather rambling talk, which I would summarize as follows:

He is going back to Roumanie shortly, probably in the early autumn. He will resume active political life, but will not identify himself for the moment with any party, any more than in the past. He holds that the Opposition is strong enough to do its job without him. For Maniu is the idol of the Transylvanians, and Mikalache the idol of the peasants. Titulescu himself will attack the Government on independent lines. He will not, however, attack the King, whom, having served for four years, he would consider it ungentlemanly as well as inexpedient to attack personally. But he is going hammer and tongs for the Government, who, he holds, have blundered badly in the international field.

Titulescu considers that the Little Entente is pretty well broken up, what with Czechoslovakia, going one way, and the other two another way, if not two ways! Similarly, he regards the Balkan Entente as a very sick corporation. The Bulgaro-Yougoslav and the Italo-Yougoslav Pacts have done this; they have threatened to make Yougoslavia neutral, certainly in a Bulgaro-Greek war, and possibly even in a Italo-Turkish one. So he advocates closer cooperation that before between Turkey, Roumania and Greece, to counterbalance Yougoslavia's ambiguous position as a member of the Balkan Entente. He claims that he would have prevented either of these unfortunate developments. He blames the present Roumanian Government very largely for this state of affairs, but equally the British, who had it in their power, at the close of the Abyssinian war, to solidify the whole Balkan Entente under their leadership, but instead decided to drop it. This its individual members are now looking for new guaranters, and not all in the same direction. Titulescu thinks that the present Roumanian Government was mad to have made overtures to Italy, from whom it received nothing but a kick; and that it was madder still when it antagonised Russia by asking for the de jure recognition of Bessarabia. On this subject he had a recent and significant four hour talk with Litwinoff, who appears to have told him some grave things.

Moscou is furious at Bucharest's flirtations with the Fascist powers and its refusal to intensify friendly relations with the Soviet Union. So long as Titulescu was there, the Bessarabian question lay buried under the Titulescu formula that Russia would not seek to invade and occupy any part of the territories now under Roumanian rule. Further than that Litwinoff could never have gone, nor did Titulescu ever ask him to go. In raising, however, the question of de jure recognition Antonescu had revived the whole issue under condition most unfavorable and threatening to Romania. Litwinoff made no bones about this in his talk with Titulescu. He also told the latter that Moscou was extremely dissatisfied and disillusioned over Blum's refusal to agree to any military convention or staff talks under the Franco-Soviet Pact. This refusal, added Litwinoff, had led both his Government and himself to doubt whether France meant to carry out the Franco-Soviet Pact, should an emergency arrive in Eastern Europe. Blum's refusal had done more. It had weakened Litwinoff's personal position at home. He would never alter his policy, but his eventual successor would be almost certain to do so, and in disgust with France, to turn once more to Germany.

Titulescu is seriously alarmed by this change or threatened change in Russian policy, both vis-à-vis France. It has forced even him to consider the expediency, from a Roumanian standpoint, of trying to reach an understanding with Germany. For if Russia is about to become hostile to Roumania, there is no other course. France could not be dependent on for effective assistance in these circumstances. Titulescu has been accused of having wanted to accord the right of passage across Roumanian territory to Soviet troops moving to the assistance of Czechoslovakia. This is calumny. He has always opposed the idea, and always evaded the issue by preventing it from being brought to a head, despite pressure from Paris, Moscou and France, for Roumania is not bound to defend Czechoslovakia against any power excepting Hungary, under the Little Entente Agreements. A year ago Titulescu bethought himself of a new conception, the making of parallel pacts of non-aggression and mutual assistance with Russia on the one side and Germany on the other, on the clear understanding that the troops of neither would be allowed to enter Roumanian territory unless the other had first crossed the Roumanian frontier. He had got the Cabinet in Bucharest to agree to

this, then went off on leave with the result which we knew. I should not be suprised if Titulescu endeavouted to find his way to Hitler, with the tacit approval of the French Government, wich believes that he might facilitate Franco-German reconciliation. He is evidently anxious to visit Germany for this purpose, if it could be arranged. Whether one agreed with his past policy or not, he remains the ablest and most dynamic statesman in the Balkans and is certain to come back to power. Therefore I cannot help feeling that Berlin might be well advided not to reject out of hand his desire for a rapprochement, having regard to his obvious change of outlook.

Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 54, c. 164—166 (fond Ambasada Poloniei la Berlin, Arhiva Actelor Noi din Varșovia, 1937, dosar 214).

Traducere

Memorandum datat 5 iunie 1937

Titulescu a sosit la Londra săptămîna aceasta. Am avut cu el o lungă și edificatoare convorbire, oarecum cam dezlînată, pe care aș rezuma-o după cum urmează:

Se întoarce în România în curînd, probabil la începutul toamnei. Își va relua activitatea politică, dar nu va adera pentru moment la niciunul dintre partide, nu mai mult ca în trecut. Consideră că opoziția este destul de puternică pentru a-și face treaba fără el. Cât despre Maniu, acesta este idolul transilvănenilor, iar Mihalache al țărănilor. Titulescu va ataca guvernul pe direcții independente. Totuși, nu-l va ataca pe rege, pe care servindu-l timp de patru ani, consideră că ar fi nedelicat și lipsit de sens să-l atace personal. Dar va ataca din răsputeri guvernul care, consideră el, a făcut greșeli mari pe plan internațional.

Titulescu crede că Mica Înțelegere este cam terminată, cu Cehoslovacia care merge pe un drum și celelalte două pe un altul, dacă nu pe două! La fel și Înțelegerea Balcanică pe care o privește ca pe o corporație foarte bolnavă. Aceasta au făcut-o pactele bulgaro-iugoslave și italo-iugoslave; au amenințat că vor face din Iugoslavia o țară neutră, fapt sigur în tr-un război bulgaro-grec și posibil chiar în unul italo-turc. Astfel el pledează o colaborare mai strînsă decît până acum între Turcia, România și Grecia, pentru a contracara poziția ambiguă a Iugoslaviei ca membru al Înțelegerii Balcanice. El pretinde că ar fi prevăzut toate aceste evoluții nefericite. Învinovățește foarte mult actualul guvern român pentru această stare de lucruri, dar în aceeași măsură și pe cel britanic, căruia i-a stat în putere, la sfîrșitul războiului abisinian, să unească sub conducerea sa întreaga Înțelegere Balcanică, dar în loc să facă asta, a lăsat-o baltă. Acum fiecare membru caută noi garanții, dar nu toți în aceeași direcție. Titulescu crede că actualul guvern român a fost nebun cărd a făcut propuneri Italiei, de la care nu a primit nimic altceva decît șuturi și că a fost și mai nebun atunci când s-a opus Rusiei cerîndu-i recunoașterea de drept a Basarabiei. Despre acest subiect a avut o recentă și semnificativă discuție, timp de patru ore, cu Litvinov, care pare să-i fi spus unele lucruri grave.

Moscova este furioasă din cauza flirturilor Bucureștilor cu puterile fasciste și refuzul de a intensifica relațiile de prietenie cu Uniunea Sovietică. Atîta timp cît Titulescu a fost acolo, problema Basarabiei a stat îngropată sub formula lui Titulescu potrivit căreia Rusia n-ar căuta să invadeze și să ocupe nici o parte din teritoriile aflate acum sub guvernare română. Mai mult decît atît, Litvinov n-a putut nicicîdată să facă și nici Titulescu să-i ceară vreedată. Ridicînd totuși problema recunoașterii de drept, Antonescu a rîcnvîat în treaga controversă în condițiile cele mai defavorabile și n-a amenințătoare pentru România.

Litvinov nu s-a jenat de acest lucru în discuția cu Titulescu. I-a spus, de asemenea, acestuia din urmă că Moscova a fost extrem de nemulțumită și decepționată de refuzul lui Blum de a fi de acord cu orice convenție militară sau cu orice discuții la nivel de stat major în condițiile Pactului franco-sovietic. Acest refuz, a adăugat Litvinov, a determinat atît guvernul său cît și pe sine să se îndoiască de faptul că Franța intenționează să aplice pactul franco-sovietic, în cazul unor situații externe în Europa de Est. Refuzul lui Blum a făt mai mult de atît. I-a slăbit lui Litvinov poziția personală acasă.

El nu-și va schimba niciodată politica, dar eventualul său succes este aproape sigur că o va face și, nemulțumit de Franța, se va orienta din nou spre Germania.

Titulescu este foarte alarmat de această schimbare sau de această amenințare de schimbare în politica Rusiei, ambele față de Franța. Aceasta l-a forțat să aprecieze avantajul, dintr-un punct de vedere românesc, de a realiza o înțelegere cu Germania. De aceea, dacă Rusia este pe cale să devină ostilă României, nu mai există altă cale.

În aceste condiții nu se poate conța pe Franța pentru un ajutor efectiv. Titulescu a fost scuzat de a fi vrut să acorde dreptul de trecere pe teritoriul românesc trupelor sovietice care urmau să se deplaseze pentru a da ajutor Cehoslovaciei. Aceasta este o calamonie. El s-a opus totodată acestei idei și s-a ferit de chestiunea în litigiu împiedicând-o să fie adusă la un punct culminant, în pofida presiunii de la Paris, Moscova și Franța, deoarece România nu este obligată să apere Cehoslovacia împotriva oricărei puteri, cu excepția Ungariei, potrivit Micii Înțelegeri. Cu un an în urmă, Titulescu s-a gândit la o nouă concepție și anume crearea unor pacte paralele de neagresiune și asistență mutuală cu Rusia pe de o parte și cu Germania pe de altă parte, bazate pe o înțelegere foarte clară, potrivit căreia trupele niciuneia nu au dreptul să intre pe teritoriul României numai dacă cealaltă a încălcat prima graniță română. A trebuit să obțină acordul Cabinetului din București, apoi a plecat în concediu cu rezultatul pe care l-am știut.

Nu aș fi fost surprins dacă Titulescu ar fi încercat să găsească un drum spre Hitler, cu aprobarea tacită a guvernului francez, care crede că el poate facilita o înțelegere franco-germană. Este dornic să viziteze Germania în acest scop, dacă acest lucru s-ar putea aranja.

Chiar dacă sinterm sau nu de acord cu politica lui din ultima vreme, el rămâne cel mai abil și cel mai dinamic om politic din Balcani și este sigur că va reveni la putere. De aceea nu pot să nu cred că Berlinul ar putea fi bine sfătuit să nu respingă dorința lui de a realiza o apropiere, interesându-se de indiscutabila schimbare a punctului său de vedere.

2

1937 iulie 9, Varșovia. Adrese ale Ministerului Afacerilor Externe trimise unor ambasade poloneze conținând două note primite de la Ambasada Poloniei din Londra privind discuțiile purtate de Nicolae Titulescu.

Memorandum on a talk between Mr. Lloyd George and N. Titulescu on June 11th. 1937

N. Titulescu having expressed a keen desire for a chat with Mr. Lloyd George over European affairs, they had lunch together at the Ritz on Friday 1st.

N. Titulescu, whose chief concern was to ascertain Mr. Lloyd George's opinion on the possibility of British intervention in a conflict originating in Central or Eastern Europe, had evidently prepared three concrete questions to submit to him, viz:

1. What would Great Britain do if Germany committed an unprovoked and flagrant aggression against Czecho-Slovakia declared such by unanimous decision of the League Council?
2. What would Great Britain do if the German minority in Czecho-Slovakia started a rebellion and Germany sent an army to its rescue to prevent it from being overwhelmed by the Czecho-Slovakian forces?
3. What would Great Britain do if once more the German minority started a rebellion in Czecho-Slovakia and Germany, without sending a regular army, furnished rebels with volunteers and war material as in Spain?

N. Titulescu remarked that he knew that in none of the three contingencies outlined could Great Britain be expected to send troops, but would she blockade Germany?

Mr. Lloyd George had little or no hesitation about replying to Questions 1 and 3. If Germany committed an unprovoked and flagrant aggression, as found by the League, and this country had a Government worthy of the name, Great Britain would be prepared to carry out a League blockade against the aggressor. But Czecho-Slovakia's case would have to be a perfectly clear one, as clear as Belgium's in 1914, or as Abyssinia's. In the contingency defined under 3, Mr. Lloyd George and N. Titulescu found themselves in agreement on the assumption that the British Government would advocate a recourse to the procedure of non intervention established in connection with the Spanish Civil War. Regarding the hypothesis described under 2, Mr. Lloyd George declined to commit himself to the view that British opinion would agree to any intervention at all, because both he and a large sec-

tion of that opinion held that Czecho-Slovakia had not treated its German minority with the requisite generosity or even equity.

N. Titulescu then asked Mr. Lloyd George whether Great Britain would move if France, under her pact with Czecho-Slovakia, went to the assistance of that country if she was attacked by Germany. France in such case, he remarked, would only be carrying out her right and duty under the Pact. Mr. Lloyd George once again pointed out that Great Britain would be expected to act in the case of a clearcut aggression by Germany. The moral issue would determine her attitude.

N. Titulescu explained that he was only visualizing a situation in which the League had unanimously agreed that Germany had been guilty of an aggression. He significantly left out the hypothesis of a League disagreement which would leave France free to go to the assistance of Czecho-Slovakia or to remain neutral.

Mr. Lloyd George remarked that a unanimous decision at Geneva was impossible.

Mr. Lloyd George then M. Titulescu whether he thought that, if there was a clash between Germany and Czecho-Slovakia. France would go to the latter's assistance. N. Titulescu replied that he would not like to say that France would not fulfil her Treaty obligations in that case, but he did not feel absolutely confident that she would. He had previously remarked that spirit in France just now was very bad, far worse than the spirit of the British. He was evidently of the opinion that, regarding the Franco-Soviet Pact, France would probably hesitate to fulfil her obligations.

The talk then turned on to certain personalities. Mr. Lloyd George criticised the policy pursued by Beneš in its subservience to France. After describing him as Poincaré's „jackal”, he altered this description to that of Poincaré's „waiter”. At this point the hotel waiter came in, and there was a pause in the talk. When the waiter had once more disappeared, N. Titulescu expressed his agreement with Mr. Lloyd George's strictures on Beneš and confessed that he was very worried about the attitude which Beneš was adopting at this juncture. He recalled how Mr. Lloyd George's great scheme for bringing Russia to the comity of nations at the Genoa conference had been wrecked in the main by Beneš, acting then under Poincaré's orders. The result had been Rapallo. Both statesmen agreed that Beneš, and not Barthou, was the chief wrecker on that occasion. They both had a soft corner in their hearts for Barthou, who, after all, was very human, and a man of brilliant parts. But Briand naturally was alone amongst French statesmen enjoying their wholehearted collaboration and affection.

From the discussion of French statesmen they passed on to that on the present day figures. Once more they found themselves in agreement in placing Hitler far above Mussolini in both statesmanship and genius. They regarded him as both sincere and as inspired by a fine spirit. Where they disagreed was about the possibility of a Russo-German reconciliation and Entente in the early future. N. Titulescu seemed convinced that Moscow was turning its thoughts in this direction and would a response in Berlin. Mr. Lloyd George demurred strongly to this suggestion. If Hitler, he said, was fanatical and inflexible on one question, apart from the Jewish one, it was this question of drawing near to Soviet Russia. For such a rapprochement would a repudiation of all Hitler held sacred in the Nazi creed. So long as Hitler and the Nazi system were there, there could be no truck between Berlin and Moscow.

Whilst on the subject of dictators, Mr. Lloyd George and N. Titulescu agrees that, when it came to a great emergency, the democracies too, required a Dictator to lead them, and readily accepted such leadership when it was forthcoming. Mr. Lloyd George mentioned his own experience as a virtual Dictator between 1917 and 1919. N. Titulescu concurred with the observation that in Roumania, despite Parliamentary forms, he himself, when in Office, had been very much of a Dictator.

Mr. Lloyd George then instanced the present Dictatorship of President Roosevelt, which, he asserted, had been found necessary to bring about long-delayed social reforms.

N. Titulescu, when discussing the danger of Russo-German reconciliation and a new Rapallo, did not conceal the fear with which he regarded his great neighbour, Russia, thus making it quite clear the policy of friendship with Russia which he had pursued was not based on any liking for Moscow, but on a desire to keep Russia sweet, and prevent her from claiming Bessarabia for the allocation of which province to Roumania in 1920 he expressed his gratitude to Mr. Lloyd George.

N. Titulescu also emphasised the fact in his dealings with Russia, he had never been prompted by any intention of antagonising or still less of attacking Germany, a charge frequently brought against him. He insisted that he had never agreed to allow the Soviet troops a passage across Roumanian territory to Czecho-Slovakia. His, and Romania's only pledge to Czecho-Slovakia was to defend her against an attack by Hungary. Beyond that he had never gone, and would not go. The risk to Roumania would be too great. But Russia, too, was menace which Roumania had ever to bear in mind. In this connection he relates the following episode when

Millerand was French Prime Minister in 1921. Millerand vetoed any recognition by Roumania of the Soviet Government, whereupon, he (Titulescu), said to Millerand: Well, supposing that Russia on account of this unfriendly attitude of ours towards her should attack us, what assistance could we expect from France? An army? — „No” — retorted Millerand. „Money”? — „Perhaps” remarked Millerand after a pause. „Then, a General”? „Yes — hastened Millerand, to reply, Roumania could rely on a French Military Mission”. But, as N. Titulescu added, that was hardly enough for the assumption by Roumania of the risks entailed by Millerand's demand.

Arh. St. Buc., colecția Microfilme Polonia, rola 54, c. 167—171 (fond Ambasada Poloniei la Berlin, Arhiva Actelor Noi din Varșovia, 1937 dosar 214).

Traducere

Memoriu asupra unei convorbiri între Dl. Lloyd George și Dl. Titulescu din
11 iunie 1937

Dl. Titulescu, exprimându-și arzătoarea dorință de a avea o discuție amicală cu dl. Lloyd George despre chestiunile care privesc Europa, au luat masa împreună vinerea trecută la Ritz.

Dl. Titulescu, a cărui preocupare primordială era de a afla părerea d-lui Lloyd George asupra posibilității unei intervenții britanice într-un conflict care și-ar avea originea în Europa de Est sau Centrală, și-a pregătit trei întrebări concrete pe care să i le pună:

1. Ce-ar face Marea Britanie dacă Germania ar comite o agresiune neprovocată și flagrantă împotriva Cehoslovaciei, declarată astfel printr-o hotărâre unanimă a Consiliului Ligii?
2. Ce-ar face Marea Britanie dacă minoritatea germană din Cehoslovacia ar începe o rebeliune, iar Germania ar trimite armata în ajutorul ei, pentru a nu fi copleșită de către forțele cehoslovace?

3. Ce-ar face Marea Britanică dacă aceeași minoritate germană ar declanșa o rebeliune în Cehoslovacia, iar Germania, fără a trimite o armată regulată, ar trimite rebelilor voluntari și material de război, așa cum a făcut în Spania?

Dl. Titulescu a remarcat că el știa că în niciuna din cele trei posibilități enumerate nu se poate aștepta ca Marea Britanie să trimită trupe, dar ar putea ea oare bloca Germania?

Dl. Lloyd George aproape că n-a ezitat în răspunsurile sale la întrebările 1 și 3. Dacă Germania ar comite o agresiune neprovocată și flagrantă calificată ca atare de Ligă, iar această țară are un guvern demn de acest nume, Marea Britanie ar fi pregătită să ducă la bun sfârșit o blocadă a Ligii împotriva agresorului. Dar cazul Cehoslovaciei ar trebui să fie unul foarte clar, la fel ca al Belgiei în 1914, sau al Abisiniei. În ceea ce privește posibilitatea expusă la punctul 3, dl. Lloyd George și dl. Titulescu au fost de acord cu presupunerea că guvernul britanic ar recurge la procedura de neintervenție stabilită în legătură cu războiul civil din Spania. În ceea ce privește ipotezele descrise la punctul 2, dl. Lloyd George a refuzat să-și exprime el însuși părerea privind căreia opinia britanică ar fi de acord cu orice intervenție, pentru că atât el cât și o mare parte a opiniei publice consideră că Cehoslovacia nu a tratat minoritatea sa germană cu generozitatea necesară și nici măcar în mod echitabil.

Dl. Titulescu l-a întrebat apoi pe dl. Lloyd George dacă Marea Britanie ar acționa în cazul în care Franța, potrivit pactului ei cu Cehoslovacia, ar veni în ajutorul acestei țări dacă ar fi atacată de Germania. În asemenea caz, Franța, a remarcat el, și-ar îndeplini numai dreptul și datoria în virtutea Pactului. Dl. Lloyd George a subliniat încă o dată că Marea Britanică ar acționa în cazul unei agresiuni fățișe a Germaniei.

Atitudinea ei ar fi determinată de o cauză morală.

Dl. Titulescu a explicat că el a avut în vedere numai o situație în care Liga ar fi în unanimitate de acord că Germania s-a făcut vinovată de o agresiune. A lăsat la o parte în mod semnificativ ipoteza unui dezacord în cadrul Ligii care să nu dea mână liberă Franței să meargă în ajutorul Cehoslovaciei sau să rămână neutră.

Dl. Lloyd George a remarcat că o decizie unanimă la Geneva este imposibilă.

Dl. Lloyd George l-a întrebat apoi pe dl. Titulescu dacă s-a gândit la posibilitatea ca, în cazul unui conflict între Germania și Cehoslovacia, Franța să acorde ajutorul acesteia din urmă. Dl. Titulescu a răspuns că n-ar vrea să spună că Franța nu și-ar îndeplini obligațiile sale din Tratat în acest caz, dar nu se poate spune în mod absolut că ar face-o. El remarcase mai înainte

că starea de spirit din Franța este tocmai foarte rea, mai rea decât în Anglia. El a fost în mod evident că, având în vedere Pactul franco-sovietic, Franța probabil că ar ezita să-și îndeplinească obligațiile.

Apoi s-a discutat despre unele personalități. Dl. Lloyd George a criticat politica urmată de Beneș în ceea ce privește servilismul lui față de Franța. După ce l-a descris ca pe negrul lui Poincaré, el l-a numit „chelnerul” lui Poincaré.

La acest punct al discuției a venit chelnerul și a urmat o pauză în convorbire. Când chelnerul a plecat, dl. Titulescu și-a exprimat din nou acordul cu privire la criticile d-lui Lloyd George aduse lui Beneș și a mărturisit că era foarte îngrijorat de atitudinea pe care ar adopta-o Beneș în această conjunctură. El a reamintit cum eșuase marele plan al d-lui Lloyd George de a determina Rusia să recunoască drepturile și uzanțele între națiuni la Conferința de la Genova, în principal din cauza lui Beneș, care acționase la ordinele lui Poincaré. Rezultatul a fost Rapallo. Ambii oameni de stat au fost de acord că Beneș și nu Barthou a fost principalul factor care a determinat eșecul în această situație. Ambii purtau în sufletele lor o simpatie pentru Barthou, care la urma urmelor era foarte uman și un om cu calități intelectuale strălucite. Dar, în mod firesc, Briand a fost singurul dintre oamenii de stat francezi care s-a bucurat de întreaga lor colaborare și afecțiune.

După discuția despre oamenii de stat francezi, au trecut la personalitățile zilei. Încă odată au fost de comun acord în a-l situa pe Hitler cu mult deasupra lui Mussolini, atât în ceea ce privește conducerea statului cât și în privința geniului său.

Ei l-au considerat la fel de sincer pe cât de animat de un spirit ales. Nu au căzut de acord în ceea ce privește posibilitatea unei reconcilierii și înțelegeri în viitorul apropiat între Germania și Rusia. Dl. Titulescu părea convins că Moscova și-a întors privirile în această direcție și că ar fi găsit un răspuns la Berlin. Dl. Lloyd George s-a îndoit foarte mult de această părere. Dacă Hitler, a spus el, era fanatic și inflexibil într-o problemă, în afară de cea evreiască, aceasta era problema apropierei de Uniunea Sovietică. Întrucât o astfel de apropiere ar implica repudierea a tot ceea ce Hitler declarase sacru în crezul nazist. Atâta timp cât Hitler și sistemul nazist se găseau acolo nu putea fi vorba despre relații între Berlin și Moscova.

Din când în când în discuția despre dictatori, dl. Lloyd George și dl. Titulescu au fost de acord că dacă se va ajunge la o situație de urgență și chiar democrații ar cere un dictator care să-i conducă și ar fi gata să accepte o astfel de conducere în cazul în care aceasta se va ivi. Dl. Lloyd George a menționat propria-i experiență în calitatea sa de dictator virtual între 1917 și 1919. Dl. Titulescu a venit și el cu observația că în România, în pofida formelor parlamentare, el însuși a acționat întotdeauna aproape ca un dictator când a fost în funcție.

Apoi dl. Lloyd George a citat ca exemplu dictatura actuală a președintelui Roosevelt, care, a afirmat el, fusese necesară pentru a realiza reforme sociale amânate de lung timp.

În timp ce discuta despre pericolul reconcilierii ruso-germane și a unui nou Rapallo, dl. Titulescu nu și-a ascuns teama cu care el privea pe marele său vecin Rusia, evidențiind foarte clar că politica de prietenie cu Rusia pe care o promovase nu era bazată pe nici o afecțiune pentru Moscova ci pe dorința de a menține Rusia într-o dispoziție favorabilă și să o împiedice să pretindă Basarabia, provincie pentru a cărei trecere la România în 1920 el a exprimat d-lui Lloyd George întreaga sa grațitudine.

Dl. Titulescu a subliniat, de asemenea, faptul că în preocupările sale privind Rusia el nu a fost îmboldit de nici o intenție de a infrunța și cu atât mai puțin de a ataca Germania, ceea ce deseori i s-a pus în cârcă. El a insistat că n-a fost niciodată de acord să permită trupelor sovietice să treacă pe teritoriul românesc spre Cehoslovacia.

Angajamentul său și al României față de Cehoslovacia a fost doar să o apere împotriva unui atac din partea Ungariei. Mai departe decât atât nu mersese niciodată și nici n-ar merge. Riscul pentru România ar fi prea mare. Căci Rusia era, de asemenea, o amenințare de care România trebuia să țină seamă mereu. În legătură cu aceasta el relatează următorul episod din 1921, când Millerand era prim-ministru al Franței. Millerand s-a opus oricărei recunoașteri a guvernului sovietic de către România, la care el (Titulescu) i-a spus lui Millerand: „E bine, presupunând că Rusia, pe baza acestei atitudini neprietenoase a noastre față de ea ne-ar ataca, ce ajutor am putea aștepta?” „O armată”? — „Nu” — a replicat Millerand. „Bani”? — „Poate” a declarat după o pauză „Atunci, un general?” — „Da — s-a grăbit Millerand să răspundă, România ar putea să se bazeze pe o misiune militară franceză”. Dar, după cum a adăugat dl. Titulescu, aceasta nu era nici pe departe suficient pentru asigurarea de către România a riscurilor ce puteau rezulta din cererea lui Millerand.